

Poetika v spojení. Polia mediality

Príspevok prezentovaný na kolokviu Literatura, technológia, médiá na Ústave pre českú literatúru Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 9. októbra 2014. Publikovaný online 11.10.2014.

V mojom vstupe nadväzujem na nepublikovanú prednášku prezentovanú pred rokom na seminári Jany Horákovéj na Masarykovej univerzite v Brne, v ktorej som sa prvýkrát pokúšal o teoretizáciu mediality. Ide o nesmierne bohatú tému, a v dvadsiatich minútach sa mi podarí predstaviť len fragment výskumu, no verím, že budú okrem tejto aj ďalšie príležitosti ho rozvíjať.

Východiskom výskumu je predpoklad uchopenia konceptu mediality ako príležitosti pre prehodnotenie modelov hierarchického štruktúrovania poznania a v tej súvislosti i disciplinaritu v humanitách. Toto hľadisko si pochopiteľne žiada i pre uchopenie mediality v literatúre širší ako literárny kontext. Pracujem metódou analýzy pôvodu ideí v zdrojových historických textoch. Cieľom aktuálnej a tu prezentovanej roviny výskumu je vytvorenie diskurzívneho poľa ako základu pre ďalší výskum mediality. Dovolím si teda predstaviť svoju ohlásenú tému v širšom kontexte, s čím súvisí aj jemná úprava názvu mojej prednášky.

Médium je jedným z najambivalentnejších pojmov v humanitných vedách. Jeho etymologické a filologické počiatky sa zvyknú priradzovať latinskému *medius* ako čomusi “medzi”, “uprostred.” S pojmom dnes pracujú teória literatúry, umenia, hudby a filmu, taktiež teória komunikácie, mediálna teória a ďalšie oblasti. Používa sa primárne ako synonymum a hyponym k prostriedkom prepojenia, prenosu, prekladu, ako aj výrazu. Jeho ontologický status teda siaha od javu či úkazu, cez vec v jej materialite po formu či techniku.

V prednáške sa teraz budem zaoberať jeho tromi aspektami v snahe načrtnúť konfiguráciu dostatočne inkluzívnu na to, aby otvorila cestu k vývoju nových výskumných metodológií.

I. Geometria média. Médium ako vzťah a aktér. Reprezentácia

Mesos

Etymologické počiatky pojmu *médium* siahajú ešte za latinské “medius”. Starogrécke *mesos* je v preklade “stred” (“uprostred”), a to buď ako miesto v priestore alebo interval v čase. Stred je delimitovaný na základe časového alebo priestorového postavenia dvoch *alebo viacerých* objektov/elementov, a zároveň určuje ich

rolu a vt'ahuje d'alšie objekty *do vzájomného vzťahu* – vytvára z nich konce relácie (napríklad ak medzi bodmi A a B určíme stred, stávajú sa dvoma koncami úsečky, a tiež: bez slova nie je hovoriaci ani poslucháč). Nie je teda len pasívnym elementom, predmetom, ale aj pôsobiteľom, aktérom vzťahu (má *agency*). Táto jeho ambivalentná povaha začala byť oveľa neskôr nazývaná *reprezentáciou*.

V prácach Herodota, Tucydida či Demostena môžeme nájsť *mesos* i v širšom, radikálnejšom, význame, v ktorom je ambivalencia vzťahu/aktéra ešte zreteľnejšia. “Dat', či uviesť do *mesos*” znamená “spraviť spoločným”, “nastat' spájajúcim nás všetkých” (viď *Prílohu 1*). Stred, *mesos*, je v týchto textoch akýmsi stavom, ktorý spája všetkých (ľudí) a do tohto stavu môže byť uvedená reč, vládnutie, ale i prírodná kataklizma. V starogréčtine je uvedenie do média teda “zverejnením” substancie, respektíve fenoménu, vrátane vlády alebo prírodnej pohromy. *Mesos* teda zd'aleka nie je len stredom medzi dvoma koncami, môže byť stredom všetkých koncov, vrátane spoločenstva ľudí.

Medius

Latinské *medius* pozná podobne široký význam “stredú” ako stredú všetkých “koncov”, a podobne ako v starogréčtine môže mať formu ako miesta alebo časového intervalu, tak aj substancie alebo javu. (viď *Prílohu 2*)

Sumár

Médium vo svojej relačnej a aktívnej funkcii je teda intervalom uprostred dvoch alebo viacerých objektov, z ktorých vytvára (svoje) konce. Zároveň ambivalentnosť jeho stavu ako určenosti (vzťahom medzi objektami) a určovania (objektov ako konce, svojím pôsobením) produkuje jeho reprezentatívnu funkciu.

II. Materiálny charakter média. Médium ako kanál a nosič

Významové korene má určite hlbšie, no minimálne od 17. storočia sa pojem médium začína spájať s významom “povahy okolitého prostredia”. Francis Bacon píše: “The mediums of sounds are air; soft and porous bodies; also water. And hard bodies refuse not altogether to be mediums of sounds.” (Bacon [1627] 1660: 52) Médiami tu sú vzduch a voda vďaka svojej schopnosti niesť zvuk. Podobný výraz musel existovať oveľa skôr, keďže vzduchom i vodou je možné preniesť i svetlo a v podstate každé žiarenie a substanciu, ktorú možno vrhnúť alebo ktorá môže spadnúť. Povaha prostredia schopného prenosu medzi koncami je tiež neobmedzená – nemusí ísť len o vzduch alebo vodu, ale akýkoľvek materiál, ktorá má schopnosť

byť “v strede”: či už drevo, kov, dokonca kameň, a tiež plátno, papier, sklo, vinyl, ich všetky zmesi, atď. Každé prostredie má svoju špecifickú povahu, ktorá určuje podmienky a možnosti prenosu. Konzistencia média určuje jeho priechodnosť. A zároveň, text vpísaný do žuly má inú trvácnosť ako text napísaný na papier a do piesku. Povaha média určuje jeho priepustnosť ako kanála a trvácnosť ako nosiča; určuje podmienky spojenia medzi koncami vzťahu.

Zároveň ale hlas vychádzajúci z úst sa inak šíri v uzavretej miestnosti, inak na lúke a inak v amfiteátri. Že priepustnosť a trvácnosť média sú premennými dokladá práve ich tendencia k strate [informácie], entropia.

Tento fakt bol prvýkrát formalizovaný v roku 1948 v matematickej teórii komunikácie Claude Shannona, ktorý entropiu pozitívizoval prostredníctvom elementu šumu. Pre úplnú elimináciu šumu v kanáli je nutné digitálne prostredie.

III. Médium ako poetický prostriedok

Konceptualizácia poetických prostriedkov v Aristotelovej *Poetike*

Koncept poetických prostriedkov (napr. *means of expression*) je starý ako teória literatúry a divadla sama. Najstarší dochovaný literárne-divadelný teoretický text, Aristotelova *Poetika*, obsahuje klasifikáciu poetických foriem podľa prostriedkov, čo ho robí prvou teóriou mediálnej špecificity. Tento fakt ostáva často nepovšimnutý jednak kvôli veľkej náročnosti prekladu textu, o ktorom sa predpokladá, že bol iba zhustenými poznámkami k Aristotelovým prednáškam a jeho pôvodné znenie je zároveň zostavované z manuskriptov pochádzajúcich z 1200 a viac rokov po jeho vzniku, a jednak kvôli rozšírenej predstave, že hovorí len o poézii. Teoretikom akoby nenahrával ani fakt, že napriek tomu, že ide o teoretický text, nemožno mu uprieť silný poetický ráz, a to najmä vedomé operovanie s ambivalentnosťou významov slov a tiež s metarovinami plynúcimi z faktu, že jeho predmetom je poetika.

Aristoteles v úvodných odstavcoch analyzuje poetickú tvorbu prostredníctvom mimésis. Tu sú nutné dve poznámky: tvorbu obnášajúcu poetiku neobmedzuje len na poéziu, možno by ju bolo vhodnejšie nazvať ‘poietickou’; a prekladať mimésis ako imitáciu či reprezentáciu by nám v tomto prípade značne zúžilo interpretačnú rovinu, vhodnejším by bol preklad ako stvárnenie alebo spodobnenie, no ten by bolo nutné dlhšie obhajovať. Diferencuje ju troma rôznymi spôsobmi: podľa toho čím sa mimetizuje, čo sa mimetizuje a ako sa mimetizuje. Inými slovami, Aristoteles diferencuje mimésis podľa jej poetických prostriedkov, predmetu a spôsobu/módu. Pre nás je zaujímavé prvé z týchto delení (viď *Prílohu 2*).

Dochovaná časť *Poetiky* ďalej rozoberá špecifiká jednotlivých foriem aj s ohľadom na zvyšovanie účinku *poiesis* u diváka (príklad: Aeschylus a Sofokles najprv pracovali “s tetrametrom, pretože *poiesis* bola viac satyrická a viac sa hodila k tancu, no s prechodom k rozprávaniu prešli na jambický verš, pretože ten má bližšie k bežnej reči”, 1449a22-25).

Medium

Najneskôr začiatkom 17. storočia potom možno pozorovať použitie samotného pojmu *medium*, ale aj *mediation*, v zmysle výrazového prostriedku, v textoch Francisca Bacona (viď *Prílohu 3*).

Laokoón

Známejšou teoretizáciou špecifickosti výrazových prostriedkov tvorby, často považovanú za vôbec prvú, je práca nemeckého osvietenského filozofa Gottholda Lessinga o súsoší Laokoóna. Socha vytvorená okolo začiatku letopočtu na základe

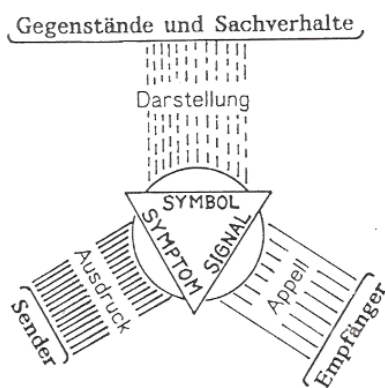
starogréckeho mýtu, pozostáva z (vtedy už oslepeného) trójskeho kňaza Laokoóna a jeho dvoch synov v momente agónie, po tom, čo na nich bohovia zoslali morských hadov za to, že Laokoón presviedčal Trójanov, aby nevpustili domnelý grécky dar dreveného koňa za svoje hradby. Mýtus sa okrem súsošia dochoval i v krátkosti v Homérovej *Iliade*, ale najmä, v obširnejšej podobe vo Vergíliovom epose *Aeneis* spreď začiatku letopočtu. Pre nemeckú idealistickú estetiku bolo od polovice 18. storočia súsošie predmetom obdivu a debát počnúc Winckelmannom a ďalej Lessingom, Herderom, Goethem či Heinem. Lessing sa zamerail na rozdiely medzi vizuálnym a literárnym stvárnením mýtu porovnaním súsošia a Vergíliovho eposu. Kým Vergílius v texte opísal jeho celý priebeh mýtu ako príbeh, sochári boli odkázaní na voľbu iba jedného momentu, v ktorom si zvolili zachytiť utrpenie, hrdinstvo a krásu zároveň. Pre Lessinga to znamenalo, že kým poézia a literatúra má oproti výtvarnému vyobrazeniu výhodu v tom, že môže sledovať udalosti od ich počiatku do uzavretia, rozvíjať príčiny zodpovedné za chod udalostí a okolnosti ktoré ich ovplyvnili, a opisovať vnútorné pochody protagonistov, výtvarná tvorba zase dokáže vyobrazovať fyzické objekty, reprezentovať formy a tvary. Kým sférou poeta je čas, sférou výtvarníka priestor. Keďže zobrazovanie objektov je doménou výtvarnej tvorby, literatúra by sa podľa Lessinga mala zameriavať na fenomény, ktoré sú ťažko zobraziteľné.

Lessing tým tiež kriticky reagoval na známe Horáciovo diktum “ut pictura poesis” o formálnej analógii medzi obrazom a literatúrou. Otvoril debatu, ktorá zamestnala nemeckých idealistov, a na ktorú od počiatku 20. storočia priamo nadväzovali teoretici modernizmu v umení, literatúre, filme a fotografii ako Irving Babbitt, Vasilij Kandinskij, T.S. Eliot, Theo van Doesburg, Walter Benjamin, Sergei Eisenstein, Rudolf Arnheim, Beaumont Newhall či Clement Greenberg. Každý z nich napísal o Laokoónovi, s odkazmi na Lessinga, minimálne jednu esej.

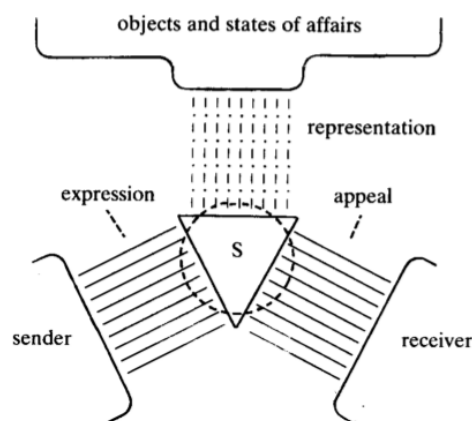
Lingvistická formalizácia mediality ako poeticity

Karl Bühler, i keď je známy predovšetkým ako lingvista, bol viac psychológom, filozofom a logikom.(2011:xiv) V 20-tych a 30-tych rokoch minulého storočia bol profesorom psychológie na Viedenskej univerzite, kde viedol centrum pre výskum vnímania a vývojovej psychológie, o ktorého význame svedčí i fakt, že medzi študentami boli Konrad Lorenz či Karl Popper.

Bühler v roku 1918 publikoval text, v ktorom sa prvýkrát venoval axiomatizácii jazyka. Východiskom bol preňho okrem iných predpoklad, že každý psychický akt je orientovaný na objekt, je teda charakterizovaný svojou intencionalitou (viz Brentano). Svoj trojčlenný sémantický model jazyka neskôr rozpracoval v článku z roku 1933, rozšírený o rok neskôr na monografiu *Sprachtheorie*. Uprostred modelu je znak, ktorý je jednak symbolom kvôli svojej orientácii na objekty a stavy

Bühler 1934: 28.

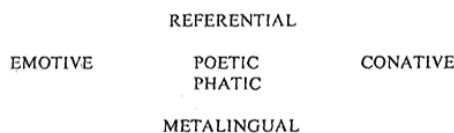

Bühler 2011: 35.

vecí, jednak symptómom (*Anzeichen*) kvôli svojej závislosti na odosielateľovi, a zároveň signálom kvôli svojmu apelu na poslucháča. (2011:35) Podľa Bühlera raných 30-tych rokov potom jazyk pôsobí v troch rovinách: výraze (*Ausdruck*), apeli (*Appell*) a reprezentácii. Predmetom modelu je hovorená reč, no napriek tomu, že jej pôsobenia sú v modeli graficky znázornené, Bühler jej mediáciu obmedzuje na vzťahy, relácie – nevenuje sa špecifite znaku.

Jakobson 1960: 353.

Jakobson 1960: 357.

V približne rovnakom čase ako Bühler vtedy ešte vo Würzburgu začal pracovať na axiomatizácii jazyka, v Petrohrade sa skupina literárnych teoretikov Opoyaz v súčinnosti s futuristickými básnikmi zapodievala otázkou, čo robí poéziu poetickou. V roku 1916 jej člen Jakubinskij navrhol klasifikovať lingvistické fenomény podľa zámeru hovoriaceho subjektu. Ak je výraz použitý čisto pre účel komunikácie, je predmetom každodenného jazyka, v ktorom lingvistické fenomény (zvuky, morfológické elementy, atď.) nemajú autonómnú hodnotu a sú len prostriedkami komunikácie. Existujú ale výroky, v ktorých je účel komunikácie odsunutý do úzadia (i keď nie úplne odstránený) a v ktorých preberajú hodnotu samotné lingvistické komponenty; týmito sú poetické výroky. O tri roky neskôr Roman Jakobson, účastník týchto podujatí, kritizujúci psychologizujúcu interpretáciu poézie ďalej odlíšil poetickú funkciu od emotívnej. Kým praktický každodenný jazyk a emotívny jazyk sú definované svojou komunikatívnou funkciou, poézia je jazykom v jeho poetickú funkciu.

Funkčná analýza jazyka sa čoskoro stala nosnou pre štrukturalistickú lingvistiku, ktorú rozvíjal Pražský lingvistický krúžok s Jakobsonom ako jeho aktívnym účastníkom. Tézy z roku 1929 rozvíjajú formalistický koncept komunikatívnej a poetickej funkcie a robia z nich konštitutívne komponenty rečového aktu. Kým v komunikatívnej funkcii je intencia hovoriaceho orientovaná na označované, v poetickej funkcii na znak samotný. Krúžok bol taktiež veľmi dobre oboznámený s Bühlerovým modelom, s ktorým ho spájala ambícia ukotviť funkcie v komponentoch rečového aktu, no na druhej strane preň bol obmedzený. Bühler naviazal poetický jazyk na funkciu výrazu (*Ausdruck*), ako to bolo vtedy bežné a nie nečakané od psychológa. Poetika vo funkčnej analýze Pražského krúžku pritom nebola abstraktne formulovanou funkciou doplnenou do modelu dodatočne, aby legitimizovala lingvistický výskum poetických textov, ale práve naopak: jej identifikácia stála na začiatku bádania. Hľadanie esencie poetického jazyka, poeticity, teda toho čo robí lingvistický výrok poetickým, viedlo k deleniu medzi lingvistickými funkciami a identifikácii meniacich sa hierarchií funkcií.

Sumár

Aristotelova *Poetika*, Lessingova komparatívna interpretácia Laokoóna ako sochy a textu a štrukturálna analýza jazyka Pražskou školou teda zdôrazňujú ďalší aspekt médií a mediality:

“Konce” “stredú” môžu tiež prebrať rolu nielen ako určovatelia jeho polohy, intervalu a charakteru, produkujúc jeho ďalšie konce a stávajú sa začiatkami vzťahu, pre ktoré je stred sprostredkovateľom k iným koncom (nech nimi sú ľudia, veci alebo stavy), ale môžu sa vzoprieť jeho zneviditeľnovaniu spôsobovanom účelnosťou jeho relačnej a reprezentatívnej funkcie. Poetika je v tomto ohľade otváraním stredú pre stret koncov s nekonečnosťou.

Nekonečnosťou v zmysle, že počet reprezentovaných objektov je potenciálne nekonečný. Žiadna interpretácia nedokáže poetický stred opísať tak, že by tým jeho aktívna funkcia vyhasla.

Konce

Podobne ako Pražská škola vyšla zo štúdia poetickosti poézie k analýze jazyka ako takého, ponúka sa nám pri teoretizovaní mediality možnosť spraviť jej poetický aspekt ústredným. Poetický aspekt je najzreteľnejší v tvorbe, no je zároveň potenciálne prítomný v každom médiu, prostriedku, či prostredí, teda aj vo výskume a praxi.

Dušan Barok

3.-11.10.2014, v Aténach, Bratislave a Prahe.

Referencie

Bacon, Francis, *Sylva Sylvarum* [1627]. W. Lee, London, 1660.

Bühler, Karl. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Fischer, Jena, 1934.

Bühler, Karl. *Theory of Language: The Representational Function of Language*. John Benjamins, Amsterdam, 2011.

Jakobson, Roman. "Closing Statement: Linguistics and Poetics", v *Style in Language*, red. Thomas A. Sebeok. MIT Press, Cambridge (MA), 1960, s. 350-377.

Jakobson, Roman. "Lingvistika a poetika", v Jakobson, *Slovesné umění a umělecké slovo*. Československý spisovatel, Praha, 1969, s. 73-116.

Tarán, Leonardo, a Dimitri Gutas. *Aristotle: Poetics. Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries*. Brill, Leiden a Boston, 2012.

Príloha 1

Vybrané výskyty spojenia *es meson* ("do stredu") v starogréckych textoch

es to meson ferein – verejne predniesť

"[...] in truth I am *bringing forward*, O king, the opinion which I found best for you." (Herodotus, *The Histories*, 4.97.5, prel. Macaulay & Lateiner, 2004)

es to meson legesthai – verejne rečnit

"[...] when the dinner was over, the wooers began to vie with one another both in music and in speeches for the entertainment of the company." (Herodotus, *The Histories*, 6.129.2, prel. Macaulay & Lateiner, 2004)

es meson katatheinai ta pragmata – dať všetkým spoločný podiel na moci

“Otanés urged that they should *resign the government into the hands of the whole body of the Persians.*” (Herodotus, *The Histories*, 3.80.2, prel. Macaulay & Lateiner, 2004)

es meson tin archin – zdieľať moc

“I now *give the power into the hands of the people*, and proclaim to you equality.” (Herodotus, *The Histories*, 3.142.3, prel. Macaulay & Lateiner, 2004)

dia meson genesthai – zasiahnúť, ako udalosť, jav

“For both of us, now if ever is the right time for this agreement, before some fatal *catastrophe intervenes*, which would force us to regard you for ever as personal as well as political enemies and would deprive you of all we are now offering.” (Thucydides, *The Peloponnesian War*, 4.20.1, prel. Mynott, 2013)

es to meson ferein – verejne predniesť

“[He had an option] to *bring forward* no *proposals* better than mine because he was devoted to the cause of our enemies.” (Demosthenes, *On the Crown*, D.18.139, prel. Waterfield, 2014)

Príloha 2

Vybrané výskyty spojenia *in medium* (“do stredu”) v textoch v klasickej latinčine

afferre in medium – spraviť spoločným

“But since, as Plato has admirably expressed it, we are not born for ourselves alone, but our country claims a share of our being, and our friends a share; and since, as the Stoics hold, everything that the earth produces is created for man’s use; and as men, too, are born for the sake of men, that they may be able mutually to help one another; in this direction we ought to follow Nature as our guide, to contribute to the general good by an interchange of acts of kindness, by giving and receiving, and thus by our skill, our industry, and our talents to cement human society more closely together, man to man.” (Cicero, *De officiis*, 1.7.22, prel. Miller, 1913)

in medium venire – predstúpiť, ukázať sa na verejnosti

“They *shall come before you*; they shall say what they determined.” (Cicero, *Against Verres*, 2.2.175, prel. Yonge, 1903)

de medio remove – dať preč z dohľadu

“the collectors of the tenths, that is to say, the chiefs, and, as it were, the senators of the farmers, voted that these letters should *be removed out of sight*.” (Cicero, *Against Verres*, 2.2.175, prel. Yonge, 1903)

Príloha 3

Vybrané výskyty pojmu *medium* v textoch Francisa Bacona

medium of words – slová ako prostriedky vyjadrenia

“For the Organe of Tradition, it is either Speech or Writing: for Aristotle sayth well: Wordes are the Images of Cogitations, and Letters are the Images of Wordes: But yet is not of necessitie, that Cogitations bee expressed by the *Medium of Wordes*. For whatsoever is capable of sufficient difference, and those perceptible by the sense; is in Nature competent to expresse Cogitations.” (Francis Bacon, *Of the Proficiency and Advancement of Learning*, Kniha 2, 1605, s. 59)

note igitur rerum, quae absque ope, aut medio verborum, res significant notes signifying things without the mediation of words – znaky označujúce veci bez sprostredkovania slovami

“Notes [...] of things, which without the helpe and mediation of Words signifie Things, are of two sorts; whereof the first sort is significant of Congruitie; the other ad placitum. Of the former sort are Hieroglyphiques and Gestures; of the later are those which we call Characters Reall.” (Francis Bacon, *De Augmentis Scientiarum*, Kniha 6, I, 1624, prel. 1640, s. 259)

Príloha 4

Typológia foriem podľa poetických prostriedkov v Aristotelovej *Poetike*

Formy (<i>schêmata</i>)	Prostriedky
obraz (<i>eikones</i>)	farba, tvar
?	zvuk hlasu
	rytmus, reč, melódia (hudba)
<i>poiêtikê</i>	
hra na flautu a lýru	melódia, rytmus
tvorba bez mena (<i>anonymos technê</i> , dnes “literatúra”)	“slovná tvorba”/próza (<i>tois logois filois</i> , 1446a29)
	holá reč
	verše (bez hudobného sprievodu)
epika, tragédia a komédia (kombinujú 3 prostriedky), dityramb a nómy (všetky 3 prostriedky súčasne)	rytmus (tanec), pieseň (rytmus + reč + melódia), metrika [verš (rytmus + reč)]

Klasifikácia v úvode Leonarda Tarána k jeho kritickej edícii *Poetiky* (2012: 230)

Formy (*schêmata*) a ich prostriedky

	<hr/> <i>logos</i> alone, ie. prose, ie. Mimes and Socratic conversations <hr/>		
arts that necessarily employ <i>logos</i>	meters alone, ie. plus <i>logos</i>	rhythms	several kinds of meters, ie. trimeters, elegiacs, and other such meters; a mixture of many meters, such as Chaerophon's Centaur
			<hr/> one kind of meter, ie. Homer (Empedocles is not really a poet) <hr/>
	arts that employ language, meter and <i>melos</i> [music]		the three means together, ie. Dythoramb, Nomos
			<hr/> the three means brought separately, ie. Tragedy, Comedy <hr/>